

УДК 349.3

Юрчик Г. М., к.е.н., доцент (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ МАТЕРИНСТВА В УКРАЇНІ

Обґрунтовано необхідність соціального захисту і підтримки материнства в умовах депопуляції. Досліджено діючий механізм соціального захисту материнства в Україні в розрізі адміністративно-правових, організаційно-економічних і соціально-психологічних інструментів. З метою підвищення його дієвості обґрунтовано напрями вдосконалення.

Ключові слова: материнство, дитинство, соціальний захист, соціальна допомога, соціальні відпустки.

Вступ. Стабільність держави, її економічний розвиток значною мірою залежать від ставлення держави до проблем дітей та матерів. Питання виховання і захисту підростаючого покоління, підтримки материнства завжди є і будуть актуальними. Адже, стимулюючи материнство, держава дбає про майбутні продуктивні сили. У нових соціально-економічних умовах проблеми захисту матерів не тільки не втратили своєї актуальності, а й набули особливої гостроти у зв'язку з значними масштабами зuboжіння сімей з дітьми, зниженням рівня репродуктивного здоров'я.

Аналіз останніх досліджень. Наукові і практичні проблеми, пов'язані з соціальним захистом (СЗ) відображені в роботах таких дослідників, як Лібанова Е.М., Новіков В.Н., Черенько Л.М., Макарова О.В., Палій О.М., Хмелевська О.М., Дума Л.П., Медвідь З.В., Борецька Н.П., Семигіна Т.В. та інші.

Постановка завдання. Не заперечуючи значимість наукових доробок вищезазначених вчених, все ж переважна їх більшість зосереджує увагу на окремих механізмах СЗ. Однак досі у науці відсутнє комплексне дослідження механізму СЗ матерів за сучасних тенденцій розвитку. Саме тому метою даної роботи є дослідження існуючого механізму СЗ матерів в Україні, визначення можливих шляхів його удосконалення.

Наукові результати. Порівняння демографічного навантаження на працездатне населення в частині осіб пенсійного віку та дитячого контингенту свідчить про переважання першого (рис. 1). Це визначає пріоритети державної соціальної політики, яка все в більшій мірі орієнтована на першочергове фінансування пенсійного забезпечення, а соціальні програми захисту материнства та дитинства фінансуються за залишковим принципом. Поряд з цим, сумарний коефіцієнт народжуваності в Україні не сягає навіть рівня простого відтворення, а рівень плідності відповідно до міжнародної шкали оцінювання визначається як надзвичайно низьким. Таким чином, необхідність СЗ потенційних та реальних матерів є очевидною.

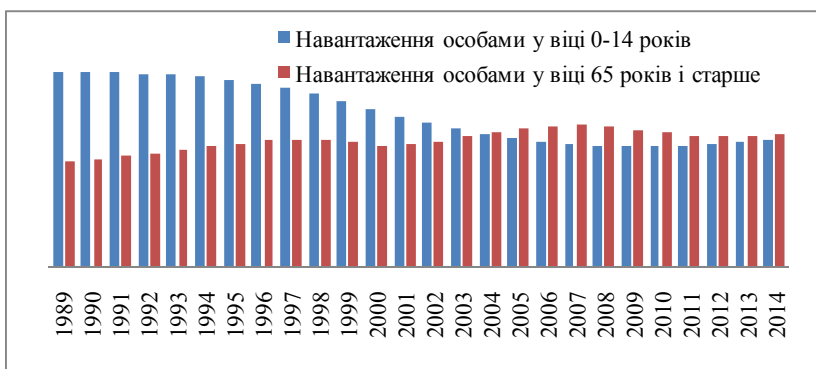

Рис. 1. Демографічне навантаження на працездатне населення в Україні, 1989-2014рр. (на 1000 осіб працездатного віку)

В цілях соціального захисту реальних та потенційних матерів держава задіює відповідний механізм, що передбачає взаємодію адміністративно-правових, організаційно-економічних та соціально-психологічних інструментів (рис. 2).

Відповідно до ст. 24 Конституції України рівність прав жінки і чоловіка забезпечується наданням рівних можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, здобутті освіти і професійній підготовці, праці та винагороді за неї. Це положення Конституції України знаходить своє вираження у цілому комплексі прав та гарантій, які закріплені у законодавчих актах.

Рис. 2. Механізм соціального захисту матерів в Україні

Важливим адміністративним чинником СЗ матерів є квотування робочих місць. Зокрема, відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» в державі передбачено бронювання робочих місць в обсязі 5% середньооблікової чисельності штатних працівників для громадян, які потребують додаткових гарантій у сприянні працевлаштуванню.

При цьому до переліку відповідних категорій громадян віднесено жінок, які мають дітей до 6 років; одиноких матерів, які виховують без одного з подружжя дитину до 14 р. або дитину-інваліда; одиноких матерів, які утримують інваліда з дитинства (не залежно від віку) та/або інваліда I групи (не залежно від причин інвалідності). Безумовно, такі умови працевлаштування зазначених категорій жінок є абсолютно виправданими, зважаючи на необхідність поєднувати працю з вихованням дітей. Більше того, відповідні гендерні квоти доцільно було б запровадити й для керівних посад (відповідний досвід поширений у країнах-членах ЄС) [3].

З метою запобігання негативним наслідкам застосування праці жінок на виробництві, створення гігієнічно безпечних умов праці з урахуванням особливостей жіночого організму, збереження репродуктив-

ного здоров'я держава гарантує дотримання певних трудових обмежень для жінок (рис. 3).

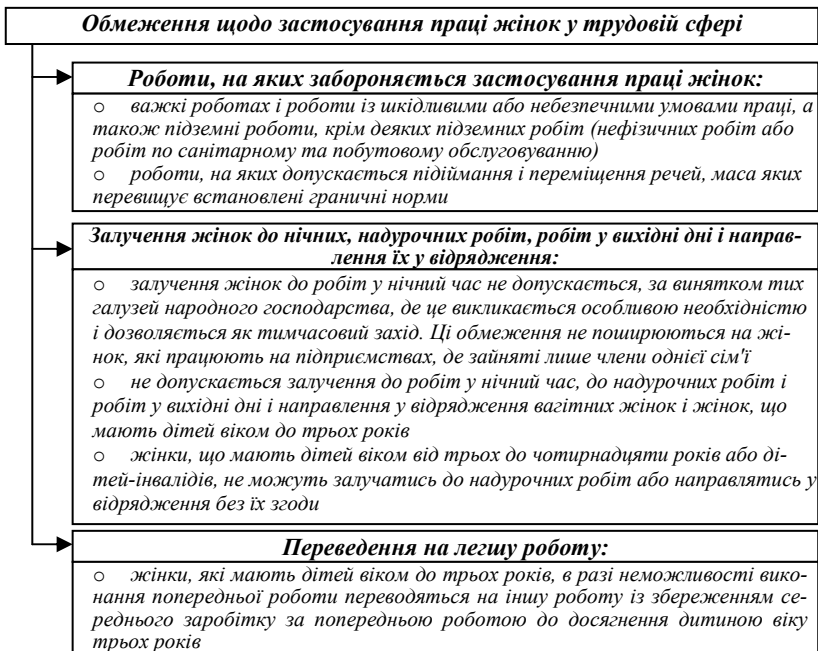

Рис. 3. Законодавчі обмеження застосування жіночої праці [1]

Звичайно, такі трудові обмеження працюючих жінок (в тому числі вагітних) є цілком виправданими з огляду на різні фізіологічні можливості жінок та чоловіків. Проте, варто зауважити, що ці обмеження не контролюються державою в повній мірі (особливо, це стосується недержавного сектору, де рівень тінізації трудових відносин є високим). Так, під час рейду інспекторів Державної інспекції України з питань праці щодо дотримання прав працюючих жінок і чоловіків (перевірка охоплювала 2,5 тис. підприємств у 2012 р.) було виявлено понад 900 порушень, серед яких – невчасні виплати відпускних по догляду за дитиною, залучення вагітних та матерів дітей до трьох років до виконання заборонених законом видів робіт тощо [3, С. 29].

Важливим організаційно-економічним інструментом СЗ жінок є надання соціальних відпусток. Зокрема, чинним законодавством для жінок-матерів передбачено надання відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами (загальні підстави – 70 та 56 днів відповідно до та після пологів) та відпустки по догляду за дитиною до трьохрічного віку. Варто

зауважити, що в період перебування жінок у відповідних відпустках за ними зберігається робоче місце, що, звичайно, є мотиваційним фактором поєднання материнства із трудовою діяльністю. Крім того, перебування жінок у соціальних відпустках поєднується із виплатою відповідних соціальних допомог.

На сьогоднішній день розмір допомоги по вагітності та пологах залежить від статусу жінок на ринку праці (табл. 1).

Таблиця 1

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами для різних категорій жінок [2]

Категорії жінок	Розмір допомоги
Жінки, які підлягають обов'язковому соціальному страхуванню	100% середньої заробітної плати не залежно від страхового стажу
Добровільно застраховані жінки (в т.ч. підприємці)	100% середньоденного доходу
Жінки, звільнені з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства (за умови звільнення не раніше ніж за 6 місяців до набуття права на одержання допомоги)	100% середньомісячного доходу
Жінки з числа військовослужбовців, інших військових формувань	100% грошового забезпечення
Зареєстровані як безробітні	100% мінімального розміру допомоги по безробіттю
Аспірантки, докторантки, клінічні ординатори, студентки вищих навчальних закладів I - IV рівня акредитації і професійно-технічних навчальних закладів	місячна стипендія
Непрацюючі жінки та жінки-підприємці, які не сплачують внесків до Фонду	25% прожиткового мінімуму для працездатних

Нескладно зауважити, що чинний порядок призначення відповідної допомоги передбачає належну матеріальну підтримку лише тих майбутніх матерів, які охоплені загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від тимчасової втрати працездатності (ССЗТВП). Водночас розмір відповідних виплат вагітним жінкам, які перебувають поза системою ССЗТВП або ж є безробітними, є надто «символічним» (не сягає навіть прожиткового мінімуму). Такий порядок призначення відповідної виплати є виправданий в умовах обмеженості фінансових ресурсів, проте суперечить нормі Конституції щодо соціальної підтримки населення не нижче прожиткового мінімуму.

Поряд з цим, жінкам, які народили дитину передбачено виплату одноразової допомоги, розмір якої до 2014 р. суттєво зростав та був диференційований залежно від кількості дітей (табл. 2).

Таблиця 2

Одноразова допомога при народженні дитини в Україні, 2004-2014 рр. [2]

Роки	Розрахунок виплат	Розмір допомоги, грн
2004	Фіксована сума, яка до 01.04.2005р. визначалася постановою правління Фонду з тимчасової втрати працездатності, з 01.04. 2005р. – Законом України «Про державний бюджет»	з 01.01. 04 р. – 684 грн ; 01.05. 04 р. – 725 грн
2005		з 01.01.05 р. – 1550 грн ; з 01.04.05 р. – 8497,6 грн
2006		8500
2007		8500
2008		12240 – на першу дитину; 25000 – на другу; 50000 – на третю та наступну.
2009		
2010		
2011	з 01.01.11 р. по 01. 04.11 р.: на першу дитину – 17952 грн ; на другу – 36720 грн; на третю та наступну – 73440 грн з 01.12.2011 р.: на першу дитину – 26100 грн; на другу – 52200 грн; на третю та наступну – 104400 грн	
2012	30 ПМ – на першу дитину; 60 ПМ – на другу дитину; 90 ПМ – на третю та наступну дитину	з 01.01.12 р. по 01. 04.12 р.: на першу дитину – 26790 грн; на другу – 53580 грн; на третю та наступну – 107160 грн з 01.12.2012 р.: на першу дитину – 28830 грн; на другу – 57660 грн; на третю та наступну – 115320 грн
2013		з 01.01.13 р. по 30. 11.13 р.: на першу дитину – 29160 грн; на другу – 58320 грн; на третю та наступну – 116640 грн з 01.12.2013 р.: на першу дитину – 30960 грн; на другу – 61920 грн; на третю та наступну – 123840 грн
з 2014	Фіксована сума незалежно від кількості дітей	з 01.07.14 р.: на першу та наступну дитину – 41280 грн

Водночас з липня 2014 р. розмір відповідної допомоги є фіксованим та не залежить від кількості дітей. Звичайно, запровадження у 2004 р. такої одноразової виплати при народженні дитини цілком відповідає цілям СЗ материнства. Зменшення ж її розміру на другу та наступну дитину з одночасним збільшенням на першу стримуватиме дітонародження в неблагополучних сім'ях.

Щодо допомоги по догляду за дитиною до трьохрічного віку, то з огляду на її розмір протягом 2004-2014 рр., вона радше символічно виконувала функцію СЗ матерів (її розмір не відповідав соціальним стандартам). Тому об'єднання її виплати з липня 2014 р. із одноразовою допомогою при народженні дитини є цілком виправданим (табл. 3).

Таблиця 3

Допомога по догляду за дитиною до трьохрічного віку, 2004-2014 рр. [2]

Роки	Розрахунок виплат	Розмір допомоги, грн
2004	50% від рівня забезпечення прожиткового мінімуму (ПМ) – для незастрахованих осіб	42,5
2005	100% від рівня забезпечення ПМ	50,0
2006		не менше 90 грн
2007	різниця між 50% ПМ, встановленого для працездатних осіб, та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців	не менше 90 гривень – для незастрахованих осіб; не менше 23% ПМ для працездатних осіб – для застрахованих осіб (на 01.01. 2007 – 120,75 грн)
2008	різниця між ПМ, встановленим для працездатних осіб, та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців	не менше 130 гривень
2009		
2010		
2011		
2012		
2013		
2014	З 01.07.14 об'єднання допомоги при народженні дитини та по догляді за дитиною до досягнення нею трирічного віку в один вид допомоги відповідно до ЗУ «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні»	

Особливо вразливою категорією матерів, які потребують СЗ з боку держави, є одиноки. Для їх соціальної підтримки та захисту в Україні впроваджено виплату цільової допомоги одиноким матерям. Її розмір визначається за комбінованим принципом (різниця між 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу, але не менше 30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку). Нескладно зауважити, що за такого підходу розмір відповідної допомоги варіює між 30% та 50% прожиткового мінімуму (табл. 4). Звичайно, виплата соціальної допомоги одиноким матерям є позитивною та відповідає цілям їх СЗ. При цьому, не зважаючи на те що розмір відповідної допомоги є нижчим прожиткового мінімуму, все ж збільшувати її розмір не вбачається за доцільне. Адже, в умовах плюралізації сімейних відносин, збільшення допомоги одиноким матерям може призвести до зниження рівня шлюбності.

Таблиця 4

Допомога одиноким матерям в Україні, 2014-2015 рр. [2]

Дитина віком	Розмір допомоги, грн/місяць	
	мінімум	максимум
до 6 років	309,6	516
від 6 до 18 років	385,8	643,0

Важливою складовою СЗ материнства є охорона репродуктивного здоров'я. Не зважаючи на те, що державні та комунальні заклади охорони здоров'я фінансуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, доступність відповідних послуг є досить низькою. Адже, попри державне фінансування, практично всі послуги з допологового обстеження, пологів та педіатричного догляду є платними. В умовах низького рівня життя це, беззаперечно, призводить до зниження рівня репродуктивного здоров'я та соціальної захищеності жінок.

Значна увага в умовах сьогодення приділяється соціально-психологічним інструментам СЗ материнства. Вони орієнтовані на формування культури відповідального материнства, організацію спортивних секцій для вагітних жінок, пропаганду толерантного відношення до вагітних жінок, психологічну допомогу жінкам на етапі вагітності тощо.

Висновки. В умовах звуженого відтворення населення України необхідність соціального захисту материнства є очевидною. Його правовою основою є Конституція та низка законодавчих актів, які закріплюють рівність прав чоловіків та жінок, їх соціальні гарантії. В цілях захисту матерів у соціально-трудовій сфері передбачено квотування робочих місць. Сприяння працевлаштуванню матерів за посередництвом відповідних квот є, беззаперечно, позитивним. Проте, гендерне квотування варто було б запровадити і на керівні посади. Позитивно оцінюючи законодавчі обмеження щодо застосування жіночої праці, все ж в цілях збереження репродуктивного здоров'я варто посилити контроль за їх дотриманням у недержавному секторі. Надання соціальних відпусток для матерів (по вагітності та пологах, по догляду за дитиною до трьохрічного віку) із збереженням робочого місця та соціальними виплатами є надзвичайно важливим механізмом соціального захисту та стимулювання материнства. Вбачається за доцільне збереження існуючого диференційованого підходу щодо надання соціальних виплат матерям по вагітності та пологах з урахуванням їх статусу на ринку праці (спрямований на стимулювання «зрілого» материнства). Однак, все ж варто передбачити поступове підвищення розміру відповідної соціальної допомоги і для непрацюючих матерів, адже чин-

ний її розмір (25% прожиткового мінімуму для працездатних) абсолютно не відповідає соціальному стандарту. Запровадження одноразової допомоги при народженні дитини у 2004 р. суттєво підвищило рівень соціальної захищеності матерів. Проте, встановлення прогресивної шкали відповідних виплат залежно від кількості дітей здебільшого стимулювало дітонародження у неблагополучних сім'ях. Відтак, зменшення розміру відповідної допомоги на другу та наступну дитину з одночасним збільшенням на першу вважаємо цілком виправданим. Не зважаючи на те що соціальна допомога самотнім матерям є нижчою прожиткового мінімуму, все ж збільшувати її розмір в умовах плюралізації сімейних відносин не варто. Негативним чинником, що знижує рівень соціальної захищеності жінок-матерів, є недоступність якісних послуг з охорони репродуктивного здоров'я, а в подальшому – педіатричного нагляду. Значимість соціально-психологічних інструментів формування культури відповідального материнства не варто недооцінювати. Відтак, посилення уваги до них є виправданим.

1. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. 2. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11. 1992 № 2811-XII. 3. Вілкова О. Ю. Гендерне квотування – один із механізмів реалізації гендерно чутливої державної політики зайнятості / О. Ю. Вілкова // Ринок праці та зайнятість населення. – 2014. – № 2. – С. 25–29. 4. Хомицький А. І. Соціальна політика захисту материнства: сучасні особливості / А. І. Хомицький, Р. В. Аверчук // Науковий вісник. – 2007. – Вип. 17.4. – С. 206–214. 5. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтири в Україні : монографія / Е. М. Лібанова, С. Ю. Аксьонова, О. М. Балакірева, В. Г. Бялковська, О. О. Коломієць та ін. – К. : АДЕФ-Україна, 2008. – 256 с.

Рецензент: д.е.н., професор Безтелесна Л. І. (НУВГП)

Yurchyk H. M., Candidate of Economics, Associate Professor (National University of Water Management and Nature Resources Use, Rivne)

SOCIAL PROTECTION OF MOTHERHOOD IN UKRAINE

The necessity of social protection and support of motherhood in conditions of depopulation. Investigated the existing mechanism of social protection of motherhood in Ukraine in terms of administrative and legal, organizational, economic and socio-psychological instruments. In order to increase its effectiveness substantiated directions for improvement.

Keywords: motherhood, childhood, social protection, social assistance, social holiday.

Юрчик Г. М., к.э.н., доцент (Национальный университет водного хозяйства и природопользования, г. Ровно)

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА МАТЕРИНСТВА В УКРАИНЕ

Обоснована необходимость социальной защиты и поддержки материнства в условиях депопуляции. Исследован действующий механизм социальной защиты материнства в Украине в разрезе административно-правовых, организационно-экономических и социально-психологических инструментов. В целях повышения его действенности обоснованы направления совершенствования.

Ключевые слова: материнство, детство, социальная защита, социальная помощь, социальные отпуска.
